

II A 22

II A22

SĘDZIOWIE

TRAGEDYA

2632

NAPISAŁ STAN. WYSPIAŃSKI

ODBITO W DRUKARNI ZWIĄZKOWEJ.—NA-
KŁADEM RODZINY, KRAKÓW 1916.—SKŁAD
W KSIĘGARNI S. A. KRZYŻANOWSKIEGO.

884-2

g. 1
R. 308
24.6.42

WSZYSTKIE PRAWA WOBEC SCEN, PRZED-
STAWIEN I TŁOMACZEŃ ZASTRZEŻONE.

51 A22

RZECZ DZIEJE SIĘ NA WSI.

WIECZÓR. Obszerna izba karczemna z nizkim belkowanym pułapem, cała bielona siwo, obrypana, zbrudzona, z czarnym lampasem przy ziemi; podłoga gliniana ubita. W głębi, pośrodku ściany drzwi nizkie, jednoskrzydłowe, wiodące do sieni; a po przez długą ciemną sien widąć drzwi drugie, wiodące na gościniec. W ścianie głębszej, z lewej strony drzwi, wielkie czteropolowe okno podwójnie zaszkalone od sąsiedniego alkierza, zasłonięte od wewnętrz rozwieszoną płocienną firanką. W ścianie po lewej drzwi od tegoż alkierza. Ściana z prawej strony drzwi środkowych oraz cała ściana po prawej zastawiona szafkami z mnóstwem szufladek i półek, lakierowanymi brązową farbą. Przed szafami lada, obita blachą, z obejściem; a zaś cała ta część obstawiona drewnianymi kratami malowanymi zielono. Tuż od przodu drzwi małe do komory. Na słupkach odgrodzenia rozwieszone tablice loteryjne blaszane, zczerniałe i zrudziałe z popisanymi kredą liczbami oraz szyld zatknięty na nożce żelaznej, wyobrażający na cytrynowo żółtem tle czarnego dwuglowego orzelka. Z lewej, u samego przodu stół, otoczony ławkami z oparciem w balasyczki

---

---

toczone; wszystko lakierowane zielono. Pod ogrodzeniem cebrzyk, konewka, niecki. Na słupku, przy kratach, zawieszona lampa kuchenna, słabo oświetla całą izbę. Nade drzwiami wiodącemi do sieni oleodrukowy, poczerniały portret Cesarza w wieku młodzieńczym w białym uniformie z pąsową wstęgą przez piersi.

SAMUEL

(wielki, barczysty, w obszernej żółto brązowej ałtasowej jupicy; w aksamitnych orzechowych spodniach; w białych pończochach, czarnych trzewikach z klapami; głowa obrośnięta włosem siwym, brązowa; czoło żółte; pejsy w lokach; wielka futrzana czapka)

(siedzi nad księgami
i pisze i liczy)

JOAS

(patrzy mu w twarz)

(skrzypce ma przed sobą na stole,
których strun dlonią dotyka, zlekka je potrącając)

NATAN

(wchodzi; drzwi do ciemnej sieni pozostają otworem)

SAMUEL

(zamyka księgi, składa załuszczone papiery i kwity do skrzynki, którą zawiera kluczem i wynosi do alkierza)

(po chwili w oknie w alkierzu widać w sąsiedniej izbie brązowe wiszące zapalone świeczniki szabasu)

JEWDOCHA

(wchodzi, skrapiając glinianą podłogę z lejka blaszanego; zamiata ibrązową miotłą; spodnicę ma zakasaną po kolana, rękawy po łokcie; chustka zawiązana na głowie, przysłania zupełnie czoło jej i oczy)

NATAN

(w czarnym kaszkiecie, szarym chałacie ubłoconym, pod którym czarna kurta; złoty łańcuch zegarka, spinający obydwie kieszenie kamizelki; szare spodnie w czarne pasy zawinięte na surowych butach z cholewami; twarz smagła, z lekka obrośnięta; włos czarny, gęsty, skręcony, pejsy schowane pod kaszkiet; usiada na stole, w miejscu gdzie były rozłożone księgi starego; ubłocone buty opiera o ławę, łokcie wsparł na kolanach, głowę podparł oburącz i wodzi po izbie oczyma za Jewdochą).

JOAS

(klęcząc na ławie, łokcie wsparł o stół, głowę na rękach, osłaniając twarz dłońmi ze stron obu; tak pochylony nad skrzypcami, patrzy w Natana szeroko rozwartymi jasnemi oczyma; włos rudy o złotawym polysku, na tyle głowy przykryty jarmułką aksamitną czarną; pejsy skręcone w loki. Cera przeświecająca, różowa i biała; biała koszula, czerwoną wstążką pod szyją w kokardę spięta; rękawy od koszuli nie zapięte, odsłaniają chude, wątle ciało; obszerne orzechowe aksamitne spodnie krótkie na szel-

kach w krzyż przepiętych; bose łydkie i haftowane pantofelki bez napiętek?.

JOAS

Twarz się ojcowa łagodzi
a rysa, ta skaza u czoła
zanika w jasnej pogodzie;
ręką podeprze oblicza,
myśli z gonitew odwodzi,
tu wszystkie do czoła skupi;
włos kłębny muska na brodzie
i słucha. —
Patrzę ja w oczy rodzica,
i gram.

NATAN

Jak ty jeszcze głupi.
On swoje zyski przelicza.

JOAS

Bracie, mnie jasność przejmywa
i widzę wtedy wskróś serca
i czytam wtedy pisane
myśli na czole ojcowem
i wiem, że są sprawiedliwe.
A gdy się, o brońże Jehowa,
myśl jakaś wkradnie mętliwa,
to zaraz mię serce zaboli.
Muzyka się moja urywa
i ojciec z miejsca podbiega,
bierze mię w swoje ramiona
i pyta: —

Co ci jest? Joas!!? — Skończona
moja gra, ... już skrzypka milczy.

NATAN

Myślisz ty, że Bóg tobie gada?

JOAS

Że Bóg przemienia ostrzega
przed karą, co późna spada.

NATAN

To ty masz Boga w arendzie?
Ty lichy?

JOAS

On zrywa się wszędzie;
próżno byś ty nie pozywał
Jego, co sądzić cię będzie,

NATAN

Ty sędzia?! Ty się pogniewał
na brata? — Brat by cię pouczył
jak to po świecie jest.

JOAS

Przecie ja widzę.

NATAN

Wilcza nora tu. Tam ogromne obszary.

JOAS

Może, bracie, nor wilczych mrowisko?

NATAN

Wielki świat!

JOAS

Piękny jest?

NATAN

Miasta olbrzymy:

JOAS

Jako Jeruzalem święta,
w ofiarnych dymach owiana.

NATAN

Wielkie wody, kamiennymi mosty
ujęte.

Lasy całe chwiejące w korabiach.
Sterty domostw, dworów, napiętrzone
a nad wszystkiem snujące się dymy,
co się tobie ofiarne wydają
z fabryk, co świszczą i huczą.
Szum, młotów kucie, warczenie;
ci grajkowie nieustannie grają.
Bogactwo, nędza i — wolność i niewolne pęta.

JOAS

Więc Sprawiedliwość zwycięża
Złe. Więc Bóg o swoich pamięta.

NATAN

Każdy dla siebie żyje. Sam się broni.
Slabszy pada.

JOAS

Więc Bóg mocniejszym oręza
sam dobiera, jako Dawidowi.

NATAN

Dawid? Bracie? Są prorocy nowi,
którzy więksi niż Dawid.

JOAS

Są święci?!

NATAN

Wytrącili harfę Dawidowi.

JOAS

To są bracie prorocy przeklęci!

DZIAD

*(w łachmanach z grubych worków, obwieszony
różańcami; z torbą skórzana; obrośnięty, czarny;
włosy długie umazane tłuszczem)
(rozmawia z Jewdochą w sieni)*

Daj Ty Boże zdrowie, dziecko. —
ty mi otwierasz?

JEWDOCHA

Czyście może szli ze śpiewką?
Cóż tak dom mijacie nasz?

DZIAD

Szedłem pod ten dom ze śpiewką;
łzą i krwią zbryzgałem twarz.

JEWDOCHA

Z waszych oczu krew pocieka
i na włosach krew?

DZIAD

Mnie za progiem trumna czeka
a was Boży gniew.

SAMUEL

(wychodzi z alkierza)

Odejdź! —

(Jewdochą odchodzi)

Czegoż ty włóczęgo
na mnie srożysz brew?

(Joas odchodzi do alkierza; Natan odchodzi
przez sień w pole)

DZIAD

Patrzę, jak się gady legą.

Ty mnie znasz!...

SAMUEL

Znam i nie znam. Kto pamięta?

Dawna rzecz.

DZIAD

Pamięć dręczy mnie przeklęta.

Dwadzieścia lat wstecz.

SAMUEL

Tyś to gazda?

DZIAD

...Dola święta:

Mnie tyś wygnał precz.

SAMUEL

Odejdźcie, — wyście napici.

DZIAD

Ja bólem, goryczą pijany.

SAMUEL

I złość wilcza, co z oczu wam świeci.

DZIAD

Ty strachem napiętnowany.

SAMUEL

Żeście sami mienie mi sprzedali.

DZIAD

Żeś mię gnębił biedaka, — lichwiarzu.

SAMUEL

Żeście własną sprzedali rodzinę.

DZIAD

Żeś mi dziecko pohańbił w niewoli.

SAMUEL

Żem przygarnął sierotę dziewczynę.

DZIAD

Że ssiesz wszystką jej pracę i siłę,
jakeś ze mnie wyssał własność moją.

SAMUEL

To ją zabierz i idź przedajniku.

DZIAD

Musisz zwrócić jej wszystko zgrabione.

SAMUEL

Więc niech z ciebie zedrza, coś przetrwonił,
coś pod płotem gnił.

DZIAD

A Bóg mnie chronił.
Bóg mnie chowa i mścić się pozwoli.

SAMUEL

Chcesz pomsty?

DZIAD

Ja cię mam w sieci.

SAMUEL

Kajdan na ręce? —

DZIAD

Chcę tobie kajdany.

SAMUEL

Jak zmię ty sięgnąć chcesz?

DZIAD

I ty masz dzieci!

SAMUEL

Dzieci!? Słuchajno, ty szczwany;
bo się język do mowy nie kleci.
Ja już gotów największe ofiary
dla dzieci...

DZIAD

A ja chcę kary! —

SAMUEL

Co ty wiesz?! Czego żądasz!?

DZIAD

Zapłaty!!

SAMUEL

Dam ją, jakem nad cię bogaty.
Bierz...

DZIAD

Przyjmę tylko w równości. —
Czasy przyszły, że jako przed laty,

my z sobą gadamy w szczerości.

Tyś mnie zgrabił! —

SAMUEL

Tyś na mnie nastawał!

DZIAD

Chciałem zabić.

SAMUEL

Więc miałeś więzienie.

DZIAD

A w więzieniu znalazłem sumienie:
jak to tyś mą duszę zaprzedałał,
jak ja tobie oddałem chudobę
i rodzinę i dziecko i mienie.

SAMUEL

Mam papiery.

DZIAD

Krzywdy dokumenta.

SAMUEL

Dałeś rękę.

DZIAD

A ot niech przeklęta!

SAMUEL

Ty, — no — choćby to i słuszność twoja,
to, co z tego? — Ty się tak nasrożył,
jak kot dziki, — a ty kot chowany.
Tyś mnie wspomniał karę i kajdany
i mówisz, nie chcesz na rękę pieniędzy?

DZIAD

Nie chcę.

SAMUEL

A tyś je zawsze brał.

DZIAD

To ja się podlił.

SAMUEL

A teraz ty co?

DZIAD

Ja się wymodlił;

tak mocno w piersi bił, serce rozkroił
i czytał w nim, jak z ukazu:
coś ty człowiekowi jest, — coś jest,
i ja się uzbroił
na ciebie. —

Widzisz tu, medalik święty
u różańca, aż z Bohorodczanów,
na odpuście.

SAMUEL

Blaszka.

DZIAD

A ten wzięty

z Rohatyna.

SAMUEL

Cóż to wszystko?

DZIAD

Wszystko poświęcane

na czarty, złe duchy, złoczyńce,
kiedy zejdzie śmiertelna godzina.

SAMUEL

Ty sam jak stary czort.

DZIAD

Jak czort święcony. —

Doczekasz ty, — jaką ja niedolę
na cię zwlokę, — za moją sromotę
i za córkę, za dwór, łąki, role;
że ty pójdziesz, tułacz, kij tułacz
w rękę. — Ty... poznasz, co znaczy
nieszczęście, — bo nieszczęście to ja.
Ja tu w domu. —

(oddala się w sień i znika)

NATAN

(wchodzi ze sieni)

SAMUEL

Czy skończyłeś te twoje konszachty?

NATAN

Z Jewdochą?

SAMUEL

Nie z Jewdochą.

NATAN

Popisałem już wczora kontrakty.

SAMUEL

Żebyś ino nie odszedł z darmochą.

NATAN

Jakto?

SAMUEL

Że się wadzisz z tą płochą.

NATAN

No już ona nie zda.

SAMUEL

Zdadzą inni.

NATAN

Stary?

SAMUEL

Myśmy powinni
się strzedać.

NATAN

No, tego pijaka.

SAMUEL

...Ojca!

NATAN

Ojciec?! To jego trza kupić.

SAMUEL

Nie można. A ty się ogłupić
dziewce nie daj.

NATAN

To jedno potrzeba:

żeby oni oboje nie mówili
ze sobą.

SAMUEL

(*podstępnie, z wahaniem*)

Trza też chwili
jechać. —

NATAN

No a — co z nią? — —

SAMUEL

Z nią się zgodzić.

NATAN

Jak się zgodzim...

SAMUEL

To nie będzie szkodzić.

NATAN

No to zmilknie. Potem ja wyjadę.

SAMUEL

Może stary wróci do więzienia
znowu? — —

NATAN

Ino, że jak tu tę zdradę
przygotować...?

SAMUEL

Trzeba myśleć... —

NATAN

Obmyśleć.

SAMUEL

Wykonać.

NATAN (*nagle*)

Ja...?!

SAMUEL

Ty! — !

NATAN

A rzecz przysądzić...?

SAMUEL

NATAN

Komu! ?...!

SAMUEL

Juści niewinnemu.

NATAN

To nic. — Macie ojciec kogo?

SAMUEL

Tybyś więc, — ?! — ?

NATAN

Juści, — no a czemu?

SAMUEL

Ty się nie ulękniesz w czynie?

NATAN

Nie. — —

SAMUEL

A Bóg...?

NATAN

To chwilę — potem strach minie.

(*oddalają się do alkierza*)

(*ze sieni wchodzi Dziad i JEWDOCHA*)

DZIAD

...JEWDOCHA! ?

JEWDOCHA

A no juści JEWDOCHA.

DZIAD

A wiesz ty z czém ja przychodzę?

JEWDOCHA

Coś się ze starym swarzycie?

DZIAD

Ja cię chce kupić.

JEWDOCHA

Zaś wam ta znowu po dziwce?

DZIAD

A wiesz ty, że oni są cheiwce?
choćby cię z duszy ołupić?

JEWDOCHA

Ano są moje panowie.

DZIAD

A wiesz gdzie twoi ojcowie — ?

JEWDOCHA

Cóż wam to o ojców się pytać
przyszło? — ...Pomarli matusia.

DZIAD

A ojciec...?

JEWDOCHA

Matus poklekli.

DZIAD

Ojca! ?

JEWDOCHA

Na czarciej służbie.

DZIAD

Niemów, — psie!

JEWDOCHA

Wy co, stary sęku?

Do mnie — — — ?

DZIAD

...Jak ja na ręku niańczył dońkę...

JEWDOCHA

A — ...co? — Wyście znali
ojców, — żeście ojcowali?

DZIAD

A ty była zamożna, bogaczka.

JEWDOCHA

A co, — — gdzie? —

DZIAD

Tu, na tym dworze.

JEWDOCHA

A dzisiaj ja posługaczka
lichą.

DZIAD

Gaździonka!!

JEWDOCHA

...A może. —

DZIAD

I tobie się nie cnie?

JEWDOCHA

Bom nie znała
a choć co wspomnę niekiedy,

to się widzę tu u progu mała,
wylekła, — co ktoś mnie goni,
ot tak z ręką na mnie zamierzoną;
chce złuc i z taką czerwoną
twarzą, co ogniami pała, —
— ktoś mój,...
tobym rękę dzisiaj całowała,
co mnie biła,... bo swoja...

DZIAD

Dziecko!!!

JEWDOCHA

To wy!! — ?

DZIAD

...Ty poznała!

JEWDOCHA

Ja nic nie wiem i cóż mi poznanie?
Co mi dawne, co mi spominanie?
Człowiek śleczy i prózne łzy roni,
co się stało, już się nie odstanie.

DZIAD

Można się mścić.

JEWDOCHA

Komu wola.

DZIAD

Ty możesz.

JEWDOCHA

A ja nie mściwa.

DZIAD

Choćby o tę krzywdę twoję.

JEWDOCHA

O moją, to ja wiem, — to prawo moje.

DZIAD

A ty, ty, — ty się sprzedała!!

JEWDOCHA

(z mocą, groźnie)

Nie!!!

DZIAD

Ty podła, ty...

JEWDOCHA

(cicho)

— — — Ja kochała. —

DZIAD

A ty wiesz okrutna przeklętnico,

coś wyrzekła? — Kogo ty kochała?

Że ty nie warta żyć?

JEWDOCHA

Widać nie warta.

Bo to moje życie jedna nędza.

Ino mi choć miłość co dała,

kochająca, — żem dziś pokutnicą.

— A tam to mi droga otwarta.

DZIAD

Z kościoła cię wyżenie ksiądz,

bo ja ciebie oskarżę do księdza.

JEWDOCHA

Skarżcie.

DZIAD

Aż ty na kościelnym progu,

wypchnięta będziesz się wić, —

niewstającą, aż kiedy się Bogu

spodoba.

JEWDOCHA

Ja niechcę żyć! —

DZIAD

Ty bluźniercza, ty się chcesz uchylać

od życia, imać noża, powroza?

JEWDOCHA

A chcę.

DZIAD

Jakim ty czołem?

JEWDOCHA

Spokojna.

DZIAD

Potępiona, o zgroza!

JEWDOCHA

Nie groźcie wy mnie księdzem, kościołem,

bo jakbyście grozili nad trupem,

na grobową przykopą i dołem.

Już nie długo mnie.

DZIAD

Dyablim łupem

chcesz być, chcesz iść w zatracenie?

JEWDOCHA

W niepamięć, — to i wszystko się skończy,
żebym jako wszystko zapomniała,
żebym zbyła i dusze i ciała, —
bo choć ciała zbędę, żywiąc duszę,
ból zostanie i wszystkie katusze.

DZIAD

Opętana!

JEWDOCHA

Ja we snach się widzę,
na czystowe czeluście zepchnięta
a w koło od jękiu duszek
zawierucha wyje strachem zdjęta;
przelatują języki ogniste
i sieką dusze nieczyste.
A na samym dniu, na głębi,
w powrozy zakuty z płomieni
ktoś, jak wy, za mnie wtrącony.
Może wy? — Mój ojciec?

DZIAD

...Palony!!

Ja!!? Co ty straszna widziała — ?!
ty w jakieś piekielne łony
zaszła? — I byłaś u księdza?

JEWDOCHA

Nie.

DZIAD

Złe nie dało, nie śmiałaś.

JEWDOCHA

Teraz niechęć.

DZIAD

Ty się chronisz od bożego stoła
od księdza, od kościoła?

JEWDOCHA

Kościół, ojciec, nie jedyny
Boży dom.

DZIAD

Znaszże ty inny?

Śmierć.

JEWDOCHA

DZIAD
To śmierć ię woła!
Cięży tobie twój grzech.

JEWDOCHA

Nie mam winy
ani mi cięży grzech, — źle mi na świecie!
Oto wszystko, — co się odemnie dowiecie.
A że mi to jest źle, że serce strute,
że mam ręce, jak w więzach, zakute
a na czole znamię wypalone
wstydu, — i że kocham i że nienawidzę
i że płaczę, że jęków się wstydzę,
że wstret targu mną i w nim żyć muszę,
żem w bezdroża te zagnała duszę,
że mi się prożną zda ulga z kościoła,
to może prawda już, że śmierć mnie woła.

(Dziad odbiega do sieni)

NATAN

(wychodzi z alkierza; pochyla się nad Jewdochą)
No — ? Cóż tak upadła?

JEWDOCHA

(ostro)

Nie rusz mnie.

NATAN

Pobił cię? — Wstańże! — Co — ?

JEWDOCHA

Nie rusz mnie.

NATAN

Cicho!

JEWDOCHA

Bom jest we złości rozjadła.

NATAN

Co, — ?!?

JEWDOCHA

Skończ ty ze mną raz!

NATAN

Na co — — ? Ty chcesz?

JEWDOCHA

Gdzie ty jedziesz!?

NATAN

Ty przecie wiesz.

JEWDOCHA

Ty się żenisz!

NATAN

A kto ci powiadał?

JEWDOCHA

Ja wiem. — A, a jak się mienisz. — —

NATAN

No to i cóż tobie — ?

Ja to zły?

JEWDOCHA

Cóż mi ta...

NATAN

No to co ty chcesz — ?

JEWDOCHA

By się wszystko raz ze mną skończyło.

NATAN

No... czekaj...

JEWDOCHA

Nie chcę!

NATAN

Gadać nie dasz.

JEWDOCHA

Nie trza! Po próżnicy.

NATAN

(chce iść)

No to?

JEWDOCHA

(chwyta go za chałat)

Stój ty!

NATAN

Cicho! — — Czego?

JEWDOCHA
Śmierci!! —

NATAN

Cicho! Cicho!

JEWDOCHA

Zabij mnie ty.

NATAN

Co ty gadasz? Cóżesz ty słyszała?

Kto to mówił?

JEWDOCHA

Co ty się boisz? — Czego?

NATAN

Co ty powiedziała? — co to?!

Skąd? Jak?

JEWDOCHA

Ot z podszeptu złego.

Zabij mnie ty!!

NATAN

(trzęsie się)

Co to? Kto szeptał? Ty nas słuchała?

JEWDOCHA

Kogo? — Ty tchórz, — ty, ty — podły! —

Niechby ręka tobie w strachu drżała,
ty musisz.

NATAN

Cicho!

JEWDOCHA

Zdam, powiem, rozkrzyczę,
co wy oba z ojcem za przekupnie,

jak wy ludzi w światy wywozicie
na przedaj.

NATAN

Cicho!

JEWDOCHA

Jak ty twoje dziecię
kazał mnie dusić. —

NATAN

Cicho!!

JEWDOCHA

Zabijać!

NATAN

Ciebie zamkną!

JEWDOCHA

Z tobą, z tobą zwiążą.

NATAN

— Głupia ty! —

JEWDOCHA

Jak ty mnie truć się dał, gdym zaszła w ciążą.

NATAN

(odsuwa się od niej w głąb)

Ty... ty... kłamiesz! kłamiesz!!

JEWDOCHA

Co? — — Teraz ty się kłamiesz

w sobie z tą myślą zbójeczką. —

Zabij! Zabij! — Ja tego chce, —

zabiłam dziecko! —

To jego płacz słyszę okropny,
tak okrutliwie żałosny,
że gdzie spojrzę, to widzę te oczy,
jak się one ku mnie patrzają,
jak płacze, jak łka, jak te ręce...
Te mnie mściwe oczy ściągają
i tak żyję w tej morderczej męce
wciąż myślą przy dziecku, przy zbrodni.
Okrutnica, — jędza, ja zabiła!

NATAN

Cicho! — Cicho! — Ty szalona! —
Posłyszam...

JEWDOCHA

Ja kryć nie chcę, nie umię,
ja uszy mam pełne płakania,
tego dziecięcego krzyku.
Wszędы je widzę, jak kona,
oczka zatrzyma ku mnie.
Szalona ja. — Zbójczyni szalona!
A ty łotr!...

NATAN

Cicho!

(mocuje się z nią, jest słabszy)

Ty, — to już — co ty chcesz — jak chcesz...
..cicho...

JEWDOCHA

Jak ty moją zatraciłeś duszę.
Zabij — —

NATAN

Chcesz...?

JEWDOCHA

Chcę. — — Musisz.

NATAN

...Muszę...

JEWDOCHA

(puszcza go; dźwiga się)

A potem ty się żen z tą ręką krwiącą.

NATAN

(trzęsie się)

Okropna ty, — okropna — —
(odbiega)

JEWDOCHA

Będzie mi Spokój Bóg, jak w dół mię wtrączę.
(odchodzi do komory. Drzwiami od sieni wchodzi)

URLOPNIK

(w białej kurcie sukiennej, wykredowanej, z guzikami mosiężnymi; w czapce i spodniach niebieskich; młody, czerwony jak burak; włosy krótkie jasne żółte)

Jedzie Jaś, jedzie Jaś
jużem go poznała.
Wywija chusteczką,
com ci mu ją dała.

Wywija chusteczką
od samego złota,
com ci mu ją dała
uboga sierota.

JOAS

(wybiega z alkierza na śpiew)

(rzuca się na szyję urlopnikowi)

O ty mój ptaku, nauczycielu ty mój, będziesz
tu ze mną u ojca?

URLOPNIK

Może.

JEWDOCHA

(wyszła z komory)

(do Joasa)

No idź ty.

JOAS

Będziesz z nim co mówić?

(odchodzi do alkierza)

JEWDOCHA

(upada przy nogach urlopnika)

URLOPNIK

Cóż teraz z tobą będzie?

JEWDOCHA

Do więzienia.

URLOPNIK

Kto?

JEWDOCHA

Ja.

URLOPNIK

Nie ty, ale on.

JEWDOCHA

Jak?

URLOPNIK

Ostaw to mnie.

JEWDOCHA

On ich tam nie wiedzie do żadnej roboty,
ino na zepsucie. — Ja go znam.

JEWDOCHA

(powstaje, gdy wchodzi:)

NATAN

(za nim wchodzią dziewczęta)

Jewdocha, piwo dla panienek.

JEWDOCHA

(podchodzi do lady; — nalewa piwo)

JUKLI

(obrośnięty dziko nastrzępionym włosem jasnym
żółtym; z oczyma złotemi; w ubraniu przejrzystym
i przeświecającym, jak sito, barwy popiołu
i prochu; boso).

(na tyle głowy połamany półcylinderek z szerokim rondkiem)

(wchodzi z koszem i workiem)

(wszedłszy, puka w wewnętrzną deskę drzwi)

Ho! ho! Panny gdzieś jadą?

DZIEWCZYNA

Za zarobkiem.

JUKLI

A z kim?

DZIEWCZYNA

Same.

JUKLI

Jukli nie pójdzie nigdzie, Jukli głupi, Juklemu tu dobrze; ztąd o milę jest jedno świństwo, stąd dwie mile, wielkie świństwo, ztąd cztery mile, to jest algemeine szweinerei.

(worek i kosz stawia pod ogrodzeniem)

NATAN

Ty nie bądź za mądry.

JUKLI

Natan, żeby ja był cygan, toby ja miał lepsze portki wdziać. — A Jukli będzie szedł do Raju po samych kwiatkach. Blaue Vergis-meinnicht und rote Nelken. Ja mam sześć córek, to im się wszystkim powodzi! A Jukli usiądzie u Abrahama na podołku w samym śródeczku i będzie jadał cukierki z czystego miodu.

Jukli będzie wybrany z narodu Judzkiego. Jukli głupi, bo mu Pan Bóg głupotę dał i nad drugich go wywyższył tem ogłupieniem.

Jukli pójdzie do Boga, do Edenu w czystem, jak biały śnieg, odzieniu; bo tu jasno w sumieniu.

NATAN

Ty się w cudze rzeczy nie wtrącaj.

JUKLI

Ja ino na nasze rzeczy patrzę.

NATAN

Ty ino twoich rzeczy doglądaj a w cudze się nie mieszaj.

JUKLI

A to już jest taki kto inny, co ludźmi tak choćby i w korcu maku mięsza, że oni się swoi zawsze znajdą.

NATAN

Tak niech oni będą przy swoim a nie zazierają w cudze.

JUKLI

Co komu Pan Bóg dał, to niech to ma. A kto ma myto? Stary Samuel. A kto ma trafikę? Stary Samuel. A kto ma loteryę? Stary Samuel. A kto ma tartaki? Stary Samuel. A kto ma dostawy wojskowe? Stary Samnel. A kto spławia drzewo? Stary Samuel. A kto ma majątki i włości? Stary Samuel. A Jukli niema ani majątki, ani włości, ani tartaku, ani loteryi, ani myta, ino ma swoją Lorę i swoją Feigę i Rebekę i Sarę i Liję i Rachelę i Jukli ma swój mały handelek. Co kto potrzebuje, to mu przyniesie. Jukli jest mała mucha.

NATAN

Niechże ciebie kto jak muchę kiedy zatarasi.

JUKLI

Nad Juklim czuwa On, co o każdej swojej musze wie i za każdą jednakże się mści. Oko za oko. Ręka za rękę. On! Pan Zastępów, który

jest Jeden. A za Nim stoją skrzydlate Trony i skrzydlate Cherubiny i skrzydlate Serafy i skrzydlate Aniołkowie i skrzydlate Archangiły a wszystkie z żelaznymi ostremi pałaszami.

(odchodzi)

DZIEWCZYNA

(idzie z kuflem do urlopnika)

Co, pan wojak nie pije?
Piwo dla pana wojaka. Ja płacę.

URLOPNIK

Panna płaci?

DZIEWCZYNA

Będziecie pić?

URLOPNIK

No ja.

JEWDOCHA

(przynosi piwo)

DZIEWCZYNA

A możeby pan wojak nas odprowadził? Bo po noccy...

URLOPNIK

A gdzie?

DZIEWCZYNA

Do miasta.

URLOPNIK

A wy to same?

DZIEWCZYNA

My z nim; ale my rade, żebyście wy z nami.

URLOPNIK

No ja. Ino wpierw wstąpię do wójta, bo mam przykaz.

NATAN

(daje dziewczętom znaki)

(i wywabia je do sieni)

(pocztem dziewczęta znikają w zamkniętej alkowie)

NATAN

(wraca ze sieni)

(idzie ku urlopnikowi)

NATAN

Panie wojak.

(częstuje go papierosami)

URLOPNIK

(bierze papierosa i zapala)

NATAN

(wyjmuje rewolwer z kieszeni)

Umiecie to nabić?

URLOPNIK

No ja.

(kładzie papierosa na stole, siada na ławie)

NATAN

(podaje mu patrony)

URLOPNIK

(nabija rewolwer)

NATAN

(przypatruje mu się)

Po nocy nieswojo, do miasta daleko.

URLOPNIK

Do miasteczka blizko.

NATAN

To w inną stronę.

URLOPNIK

Przeciwna.

NATAN

Przeciwna.

URLOPNIK

(kładzie rewolwer na stole)

NATAN

(przykrywa rewolwer swoim kapeluszem)

URLOPNIK

A gdzie tu jest posterunek żandarmeryi?

NATAN

W miasteczku. A na cóż wam żandarmów?

URLOPNIK

Mam się meldować.

NATAN

Zaraz?

URLOPNIK

No ja, zaraz.

NATAN

Dziś?

URLOPNIK

No ja, dziś.

NATAN

Wy do miasteczka sami?

URLOPNIK

Jak wy do miasta.

NATAN

A skąd wy wiecie, że ja do miasta?

URLOPNIK

A boś z miasta.

NATAN

Tom tu w domu.

URLOPNIK

A tamte dwie na was czekają.

Gdzie to one jadą?

NATAN

Ja to wiem? Za robotą.

URLOPNIK

Macie ich książki?

NATAN

No mam.

URLOPNIK

A to czemu mówisz, że sam idziesz.

NATAN

To wybyście może poszli z nami?

URLOPNIK

A kiedy bo idę w stronę przeciwną. A gdzie wy ich to odwozicie?

NATAN

Ja jadę osobno.

URLOPNIK

Sam?

NATAN

Do miasta z niemi.

URLOPNIK

Dalej sam?

NATAN

No tak.

URLOPNIK

(kładzie rękę na kapeluszu na stole)

To na to wam potrzeba?

NATAN

A co wy macie do mnie?

URLOPNIK

A bo ty chcesz uciec!

NATAN

Przed wojskiem.

URLOPNIK

Przed nią.

(w głębi sieni we drzwiach od gościńca pokazuje się Jewdochą)

NATAN

A ona wam co?

URLOPNIK

(rzuci kapelusz Natanowi)

Siostra, ty psia krew żydowska.

NATAN

(schyla się po kapelusz)

URLOPNIK

(bierze rewolwer ze stołu i chce go schować do kieszeni)

NATAN

(chwytą go za rękę)

(szarpię się tak; wpadają do sieni)

(na zgiełk wybiega z alkowy.)

SAMUEL

(we drzwiach alkowy ukazuje się:)

JOAS

(patrzy za ojcem)

SAMUEL

(n. jnym ruchem zamyka drzwi z izby do sieni)

(słyszać zgiełk)

SAMUEL

Joas! Joas!! — —

JOAS

Ojciec, wy co ?

SAMUEL

Zamilknij, dziecię kras.

Niepatrzaj ty, nie słuchaj.

JOAS

Co tam — ?

SAMUEL

Niezrywaj się, nie ruchaj.

Przytul się do mnie, skłoń tu głowę.

JOAS

Ojcze, jak oczy twoe surowe?

Jakie w twych okach iskry gorą?

Co oni — — ?!

SAMUEL

Szczęść twoego ojca to wydzierce;

na męki moją duszę biorą.

JOAS

Ojcze tam brat był.

SAMUEL

Tam morderce:

Może się krwawią zemstą skorą?

JOAS

Ach ojcze, twoje bije serce,

jako kowadła zegarowe. —

(chwila wyczekiwania)

SAMUEL

(w oczach Joasa)

(powtarza gesta umówionej zbrodni)

(pada strzał)

(słyszać wykrzyk Jewdochy)

(wbiega Natan wystraszony)

SAMUEL

(do Natana)

Ty uciekaj, uciekaj.

NATAN

On uciekł.

SAMUEL

On nie ucieknie. Ty uciekaj.

NATAN

A gdzie?

SAMUEL

Do miasta, do miasta.

(daje mu pieniądze)

NATAN

(chwytą pieniądze)

(w tej chwili)

(za drzwiami jeczy:)

JEWDOCHA

(pociąga drzwi)

(czolga się na próg)

(włosy zwieszone)

(warkocze wlokące się po ziemi)

(czolga się przez izbę)

(w sieni pokazuje się żandarm)

JEWDOCHA

Przyjmijcie mnie na tę ostatnią chwilę skonania, — niech umrę tam, gdzie zaznała tego okrutnego, śmiertelnego kochania, — tam do komory.

(wlecze się)

(podtrzymywana przez Feige, starą żydówkę)

FEIGA

Co się stało? Co się stało? Żeby ja tak zdrowa była.

ŻANDARM

(wchodzi)

(w tej chwili dwóch innych żandarmów prowadzi urlopnika)

(wchodzią)

(zajazdza wóz)

SAMUEL

(popycha Joasa do alkowy)

(wchodzią:)

NAUCZYCIEL, WÓJT, SĘDZIA, APTEKARZ

SĘDZIA

(w szerokim czarnym surducie długim, z szerokim białym gorsem w wyciętej kamizelce; kołnierzyk wykładany; wąs żółty, twarz różowa, czoło białe, lysawy; cwikier w złotej oprawie na końcu nosa)

Musimy ich przepytać.

SĘDZIOWIE

46

NAUCZYCIEL

(otyły, szpakowaty; w zarzutce oliwkowej wypłowiałej, w półokrągłym kapeluszu sztywnym brązowym zrudziały; w kamizelce żółtej w kwiateczki; w stojącym wysokim kołnierzyku)

Niby tego przesłuchać.

SEDZIA

Pan będzie spisywał.

NAUCZYCIEL

Niby tego piorem.

SAMUEL

(przynosi papier, kałamarz i pióro)

SEDZIA

(do Natana)

Jak się to stało?

NATAN

(pytającym wzrokiem patrzy na Samuela)

SAMUEL

Kto ma mówić?

SEDZIA

(do Natana)

Jak się nazywasz?

NATAN

(oddaje swoją książkę)

SEDZIA

(do Samuela)

Syn wasz?

47

SAMUEL

Syn starszy.

SEDZIA

Macie drugiego?

SAMUEL

On na nic nie potrzebny.

SEDZIA

W jakim wieku?

SAMUEL

Dziecko.

URLOPNIK

On już duży.

SEDZIA

Przyprowadź.

ŽANDARM

(chce otworzyć drzwi od alkierza)
(ale są zamknięte od wewnętrz)

JUKLI

(wraca)

SEDZIA

Na co te drzwi zamknięte?

SAMUEL

Szabes.

NAUCZYCIEL

Tam się w środku palą świeczniki; niby tego szabes.

APTEKARZ

(blondyn, wysmukły o pociągłej twarzy; w błękitnym krawacie w białe kropki, zawiązanym w dużego motyla; w jasnym ubraniu; w lakiach)

Ta co?

WÓJT

(we fiołkowym kabacie krótkim, w szarym włóczkowym szaliku, szarych spodniach, wysokich butach błyszczących; z wąsem przystryżonym; z grzywą włosów równo z czołem; barczysty, suchy)

Otworzyć.

SEDZIA

Otworzyć.

NAUCZYCIEL

Niby tego otworzyć.

APTEKARZ

Ta co?

ŽANDARM

(stuka we drzwi)

SAMUEL

On nie otworzy.

SEDZIA

Każcie sami.

SAMUEL

Joas, Joas, otwieraj.

JOAS

(otwiera drzwi z alkierza)
(wchodzi)

SEJDZIA

Tyś jest syn młodszy?

JOAS

Jam jest.

(ręce na piersiach skrzyżował)

ŻANDARM

(patrząc w izbę)

Tam są jakieś dziewczęta.

SAMUEL

Zgodziły się na służbę.

ŻANDARM

Wychodźcie z tamtąd.

Do kogo wy się zgodziły?

DZIEWCZĘTA

(wychodzą z alkowy z tobołami)

(mówią obie wraz)

Do niego.

(wskazują Natana)

ŻANDARM

Gdzie macie wasze książki?

DZIEWCZĘTA

U niego.

ŻANDARM

A gdzie wy chcecie służby?

DZIEWCZĘTA

My miały jechać na służbę.

ŻANDARM

A gdzie?

DZIEWCZĘTA

My nie wiemy.

NAUCZYCIEL

Niby tego, niewiedzą.

APTEKARZ

Ta co?

ŻANDARM

A kto będzie wiedział?

DZIEWCZĘTA

Ten pan wie.

(wskazują Natana)

SEJDZIA

Gdzie to miało być?

NATAN

No ja ich miał odprowadzić do biura.

ŻANDARM

A biuro gdzie?

NATAN

W mieście.

ŻANDARM

W mieście — gdzie?

NATAN

No tam miał nas czekać taki pan, co ma adresy do tych miejsc i onby im adresy dał, gdzieby chciły iść.

SĘDZIA

To pan nie wiesz, gdzieby one poszły?

NATAN

A bo to mnie już nieobchodzi.

NAUCZYCIEL

Niby tego, to go już nieobchodzi.

APTEKARZ

Ta co?

ŻANDARM

A to jest niedozwolone.

NATAN

To jest dozwolone, to jest uczciwy zarobek
to jest prawo.

ŻANDARM

To nie jest prawo.

WÓJT

To jest psie prawo twoje złodzieju. Dzisiaj.

NAUCZYCIEL

Niby tego, to jest jego psie prawo.

APTEKARZ

Ta co?

ŻANDARM

(do Natana)

Cicho być —

NAUCZYCIEL

Niby tego, mordę stulicę.

APTEKARZ

Ta co?

SĘDZIA

(do Natana)

Podpiszcie się.

NATAN

(zbliza się do stołu)

NAUCZYCIEL

(podaje mu pióro)

NATAN

(podpisuje się)

SĘDZIA

Mów pan, jak się to stało?

NATAN

To jest łajdak.

(pokazuje urlopnika)

Pijanica, awanturnik, zawadyaka, bił się ze mną,— szarpał, bił moją głową o mur w sieni, przypierał mnie; — strzeliło. Czy ja wiem jak? Ja nie wiedział, że kto stoi tam.

SĘDZIA

To był przypadek?

NATAN

(milczy)

NAUCZYCIEL

Niby tego przypadek.

APTEKARZ

Ta co?

NATAN

Sądziecie sami.

SEDZIA

(do urlopnika)

Mów ty, jak to było?

URLOPNIK

On mnie, ta bestya piekielna, szarpał, on ści-
skał mi dłoń, zawarł pięści, za palec ciągnął.

SEDZIA

Czyście widzieli, że kto za wami stał?

URLOPNIK

Widziałem.

SEDZIA

To nie był przypadek.

URLOPNIK

Sądziecie sami.

NAUCZYCIEL

Niby tego.

APTEKARZ

Ta co?

SEDZIA

Podpiszcie się.

URLOPNIK

Krzyżykiem?

SEDZIA

Krzyżykiem.

WÓJT

Nie zna pisanego. Dzisiaj.

NAUCZYCIEL

Analfabeta. Niby tego.

APTEKARZ

Ta co?

SAMUEL

(pokazując Natana)

On sobie weźmie adwokata, on będzie od-
powiadał z wolności. Ja tu za niego składam
kaucyją, dwa tysiące reńskich.

(dobywa pieniądze)

NAUCZYCIEL

Niby tego, pieniądze.

APTEKARZ

Ta co?

SEDZIA

To na czyje ręce?

SAMUEL

Na ręce pana sędziego.

(kładzie przed nim na stole)

ŽANDARM

(do urlopnika)

A my pójdziemy.

URLOPNIK

Pójdziemy.

ŽANDARM

(wstaje)

(wyjmuje z kieszeni kajdanki i nakłada urlop-
nikowi)

URLOPNIK
(podaje ręce)

SEDZIA
(do urlopnika)

Toście winni?

URLOPNIK

Sądzie sami.

NAUCZYCIEL

Niby tego winien.

APTEKARZ

Ta co?

JOAS

(placze)

(do urlopnika)

Mój drogi, mój śpiewaku, tyś mnie tak uczył
pieśni od tych ptaków słuchać.

(do sędziego)

On nie winien.

SEDZIA

Kto winien?

SAMUEL

To głupiec, to dzieciak, to obłąkaniec, to
waryat.

WÓJT

(do parobków)

Idź no do Sapety, niech da konie i wóz dla
pana żandarma.

PAROBEK

(odbiega)

Zaraz.

JOAS

(wskazuje Natana)

On winien — on zły duch — on bies.

SAMUEL

Milcz, milcz, ty szczeniaku!

JOAS

Ojciec mój, widzicie? — Patrzcie, na te jego
rysy po twarzy; marszczy się, brwi ściąga —
a tu napisane — zmawiali się, zmawiali.

(wskazuje ojca)

On winien. Mówią Pan:

piorun was spali

za wasze zło, któreście tu posiali!

Mówią Pan: gradem wybije,
wszystko plemię, co żyje;
w godzinę zwalę.

Mówią Pan:

on jest zbrodzień.

(głosem strasznym)

On winien!!!

SAMUEL

(drży, trzęsie się w złości)

(pięście zaciska i wznosi)

(nagle ręce składa błagalnie i palec na ustach
kładzie)

JOAS

Ach!!!

(strasznym krzykiem)

Ojciec!!!

(z otwartymi ustami i rękoma rozkrzyżowanymi)

(z oczyma otwartymi zataczają się)

SAMUEL
(chwyta go w objęcia)

WSZYSCY
(podbiegają)

SEDZIOWIE
(podnoszą się od stołu)

SAMUEL
(patrzy w Joasa martwującego)

Gdzie on jest?

NAUCZYCIEL
Niby tego, omdlał.

APTEKARZ
Ta co?

SAMUEL
(słucha przy sercu chłopca)

Tu go niema.

(głośno)

Cicho! —

(szeptem)

Cicho.

Tu go niema.

(przy ustach chłopca)

Tu go nie ma.

Te oczy patrzące we mnie.

Ty nie umieraj. Tyś jest Mozart,
tyś jest Rubinstein, tyś jest Joachim,
ty nie umieraj, tyś jest tysiące tysięcy,

ty skarb, ty mój skarb, ty pałace, ty raj,
ty Eden, — ty żyj.

(nadsłuchuje)
Słyszycie? — Gra skrzypka, gra, — jego skrzyp-
[ka gra.

(układa trupa na ziemi)

Umarł — umarł.

Pozwólcie wy mnie?

(idzie do alkierza)

JUKLI

(idzie do alkierza, przynosi prześcieradło i przy-
krywa trupa)

SAMUEL

(wraca z alkierza, przynosi skrzypce)
(uśmiecha się)
(catuje skrzypce)
(kładzie na piersiach trupa)

Ty graj, ty grajku mój — ty graj.

(nakrywa głowę rąntuchem w czarne pasy)
(wskazuje urlopnika)

Puśćcie go wolno.

(wskazuje siebie)

No ja winien tej śmierci

a Bóg mnie winien

(pokazuje syna)
tę śmierć — Bóg mnie to winien!

Niewinien ja, wy sędzię moi
a winien dziewięćkroć, tej zbrodni;
synowie gnębią mię wyrodni;
przed wami nędzarz stoi.

Oto mię dziecię — syn piętnuje
przed Bogiem w słowach grzechu.
Oto mię drugi, pierworodny
hańbi trwogą...

Sędziowie! Mojej duszy dzieło,
z tych moich myśli się poczęło,
przeciwko mnie powstaje!
Prorok się wskrzesnął w dziecka duszy,
niepowstrzymaną dlonią kruszy
nieprawość. — Sąd wydaje.

O sądzie. Sędzio, godzisz we mnie.
Mnież paść pod gromem ciosu
a niezbłaganą wolą Losu
ty sam padasz nikczemnie.

Ojcać winnego padło podać.
Już wstawasz Dawidowy;
wspiech cię dosięże grot Saulowy;
w ojcowych rękach tobie ginąć...
Nieprawość była to.

W moichż ręках życie gaśnie,
lampa w dloniach rozpryska
a ognów strasznych łuną krewą
w sumieniu światłem łycka.

Lęku i trwogi mej zjawiska
stały się żywą jawą.
O Absalonie mój! —
Jahweh, Jahweh!

Mnieś zabrał dziecko moje.
Jahweh! Jahweh!
Mój skarb, u moich stóp. —

Przysięgi Twoje: kłam.
Przecześ przysięgał nam,
że ziemi władztwo dasz?
Ty Bóg! — Ty był nasz!
A oto walisz twe proroki
i bijesz syny?
Ty Bóg, coś zwalał Filistyny,
dla nas prawując wyroki;
coś się zatulał w obłoki
na Horeb, na Synai
płomienną szat kolumną,
jak wódz; coś wały morskie kroił.
Przed Tobąże padał na twarz
mąż, co zdrojem ze skał
w spiekotę pustynną poił.
Jahweh! Jahweh!
Za ciężki mój grzech
upadam w proch, na kolana,
i głową uderzam o próg.
Jahweh! Ty Bóg.
Wszechmocność posiadasz Pana.
Ty, coś Twego slugę Abrahama
powołał przed stos ofiarny
i żądał ubroćzyć pierwaka,
spłodzonego z Sary Izaaka,
wejrzij na dom mój cmentarny,
gdzie wybiła śmiertelna godzina

i wyrzec Słowo
nad ojca głową:
że chciałeś zabrać mi syna.

(słychać dzwonek)

(w sieni)

CHŁOPAK

(dzwoni)

ŻANDARM

Miejsca! —

KSIĄDZ

(wchodzi)

Pokój temu domowi.

WÓJT

Na wieki wieków.

KSIĄDZ

Pochwalony Jezus Chrystus.

WÓJT

Na wieki wieków.

NAUCZYCIEL

Niby tego. Amen.

(Ludzie wsiowi tłoczą się w sieni)

FEIGA

(wychodzi z komory)

WSZYSCY

(kłekają)

(zdejmują kapelusze)

KSIĄDZ
(wchodzi do komory na prawo)
(zabierają tam światło)

DZIAD

(ze sieni przez izbę wlecze się na kolanach ku drzwiom komory)

WSZYSCY

(pozostają w ciemności, gdzie z okna szabańskiego
odblask świec za zasłoną białą)

(ze drzwi komory pada smuga światła na kłę-
czących)

DZIAD

(bije się w piersi i przesuwając rózaniec)

Powróć się mnie Panie wszystkie, które wzię-
łeś. Albowiem rzeczone: Tyś jest, który byłeś
i będziesz.

DRUKOWANO PO RAZ PIERWSZY W DRUKARNI W. L. ANCZYCA W KRAKOWIE W R. 1907. WYDANIE DRUGIE ODBITO W DRUKARNI ZWIĄZKOWEJ D. 25 LUTEGO R. 1916.

DRUK PRZEPROWADZIŁ ADAM CHMIEL.

15838A